

Träkumla kyrka

Karaktärisering 2020

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

 Gotlands
Museum

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0047

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.

Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.

Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2021/007471.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Träkumla socken	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	8
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Historik.....	10
Nulägesbeskrivning	14
Kyrkobyggnaden.....	23
Kyrkans huvuddrag.....	23
Byggnadshistorik	28
Nulägesbeskrivning	38
Restaureringar	75
Arkeologi	82
Fornlämningar.....	83
Värdering	83
Allmänt.....	83
Bruksvärden	85
Kyrkobyggnaden.....	86
Kyrkans inventarier	87
Kyrkogården	87
Händelselista	89
Lagskydd.....	92
Källor och litteratur.....	94
Otryckta källor.....	94
Tryckta källor.....	94
Kartor	94

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handlägningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt att notera spår av förändringar som har gjorts och att observera kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen

som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

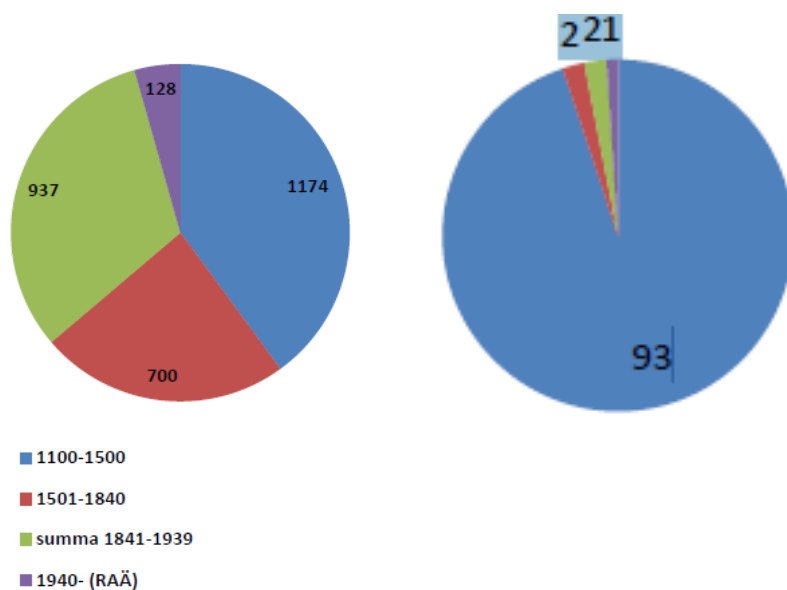
Visby stifts kyrkor

Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar. Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobygandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobygandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobygande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppstatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare

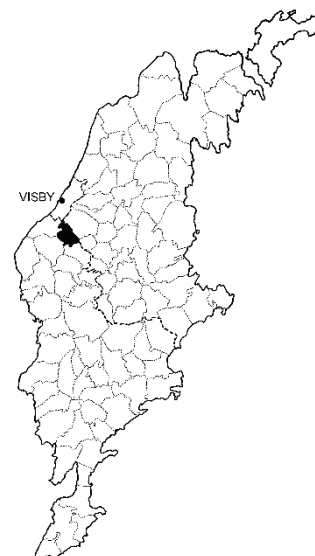
övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasiniväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

Omgivningar

Träkumla socken

Träkumla kyrka ingår i Stenkumla församling. Den är belägen på västra delen av mellersta Gotland, ca 12 km från Visby. Socknen är en utpräglad jordbruksbygd. År 2019 var antalet invånare 331.

Kyrkomiljön

Kyrkogården ligger i gränsområdet mellan skogsområden i väster och öppen jordbruksbygd i övriga väderstreck. Kyrkogården är belägen längs med väg 142 och i norr angränsar kyrkogården till socknens folkskolebyggnad, idag privat bostad.

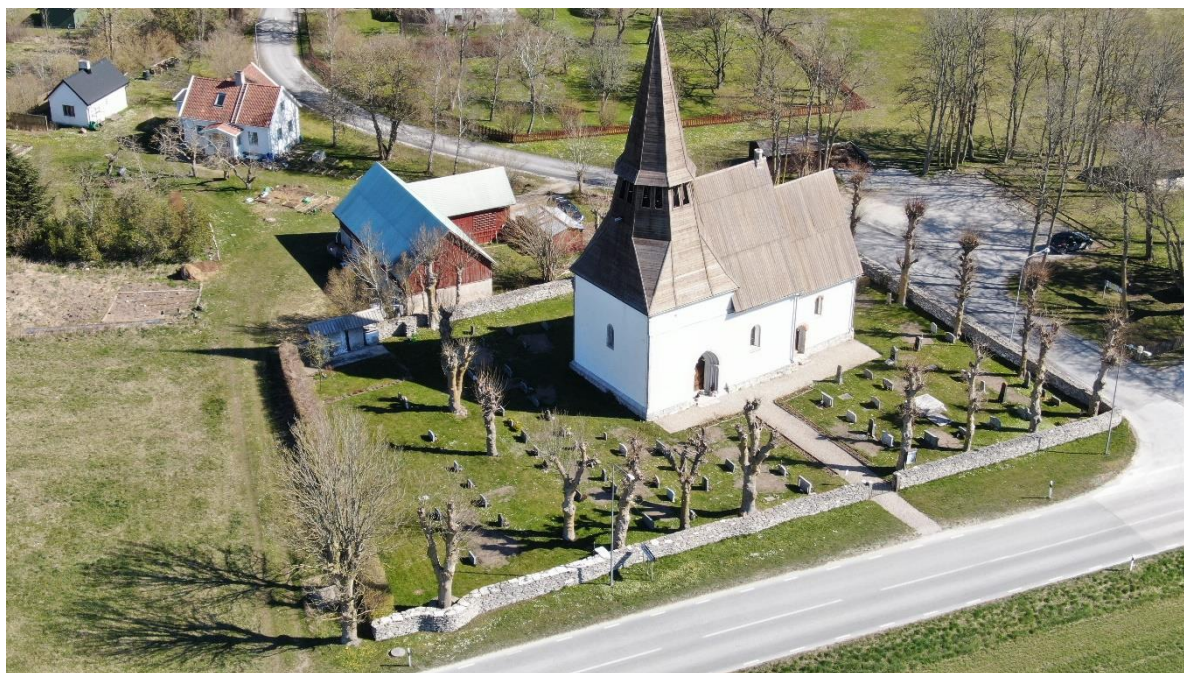

Träkumla kyrkomiljö fotograferad 2020. Pär Malmros, Visby stift.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

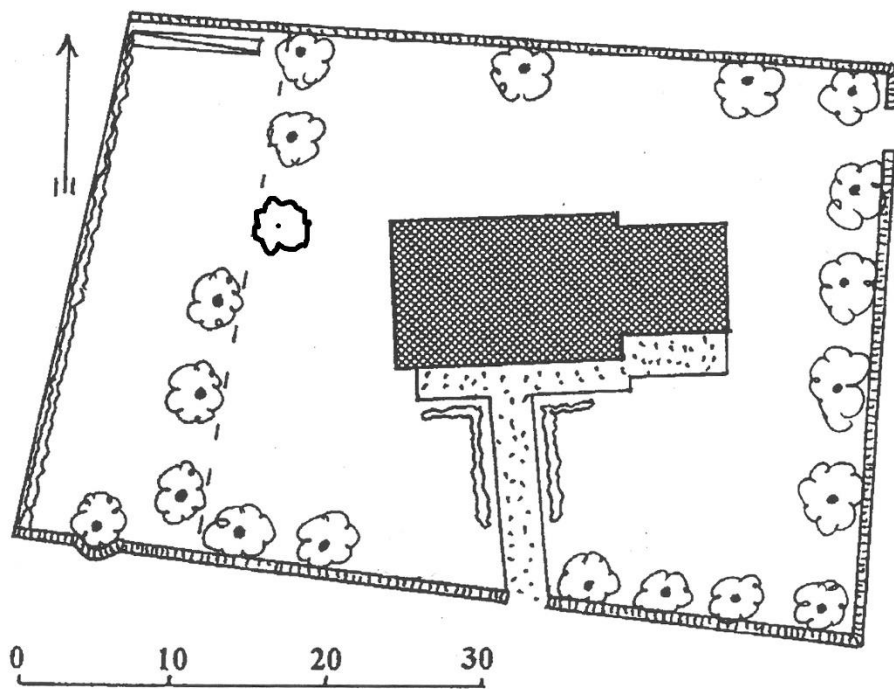
Kyrkogården är omgiven av en mur i kallmurad kalksten utom i väster där man efter utvidgningen 1990 ersatte muren med en klippt häck. En trädkrans löper runt kyrkogårdens gamla sträckning. På kyrkogården finns grusbelagda gångar.

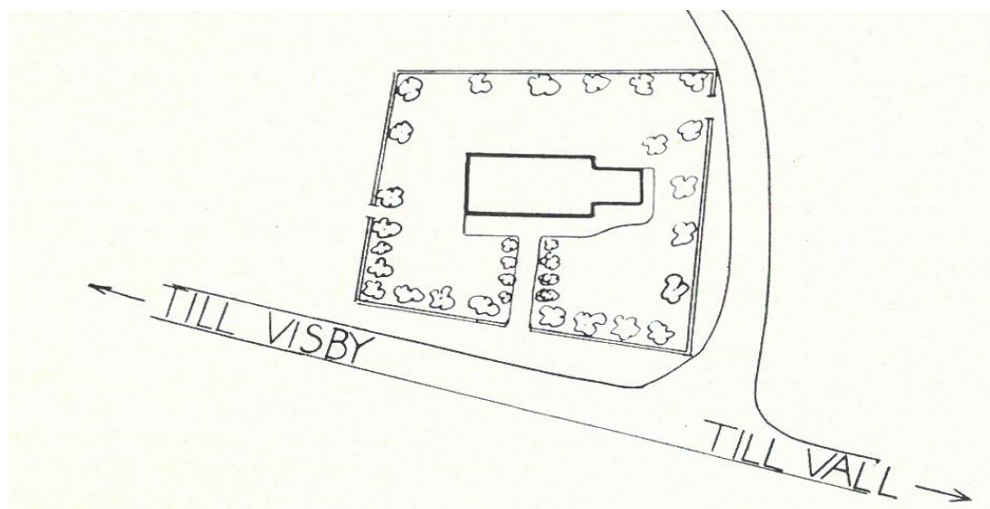
Träkumla kyrka och kyrkogård fotograferad från sydväst 2020. Foto Pär Malmros, Visby stift 2019.

Träkumla kyrka och kyrkogård fotograferad från öster 2020. Foto Pär Malmros, Visby Stift.

Situationsplan Träkumla kyrka, reviderad av Gotlands Museum 2020. Trädkransen utgörs av ask, skogslönn, lind och hästkastanj.

Träkumla kyrka. Situationsplan ur Sveriges kyrkor 1942.

Historik

En skattdögningskarta från 1752 visar att Träkumla kyrka omgavs av åkermarker. I visitationsprotokollen från 1847 och 1859 talades om reparationskrav. Kyrkan hade då stått öde en längre tid. År 1868 fattade församlingen beslut att lägga kyrkan öde och ansluta sig till Stenkumla församling. I början av 1900-talet påbörjades ett återställande av kyrkan och den kunde invigas 1917.

När kyrkan stod öde fanns en klockstapel kvar.

Skattdögningskarta från 1752.

Laga skiftes karta från 1870. Kartan visar att kyrkogården har samma storlek vid denna tid som idag.

Träkumla kyrka fotograferad från sydost. På kyrkogården växer träd och buskar. Muren är tämligen intakt. I fonden skymtar klockstapeln. Foto J W Hamner, omkring 1900. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Vid den södra ingången till kyrkogården finns en järngrinnd och stolpar i trä. Muren är i gott skick. Foto Oscar Almgren troligen omkring 1900. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Den södra sidan av kyrkogården. Närmast kyrkan finns några högresta gravvårdar. Foto Berit Wallenberg 1928. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Träkumla kyrka fotograferad från sydost. Kring kyrkogården finns en trädkrans. Foto Einar Erics ca 1917-20. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Framför kyrkan i väster syns en klockstapel. Till vänster finns ett magasin. Foto J W Hamner, 1900. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Träkumla kyrka fotograferad från väster. Foto ES 2020.

Nulägesbeskrivning

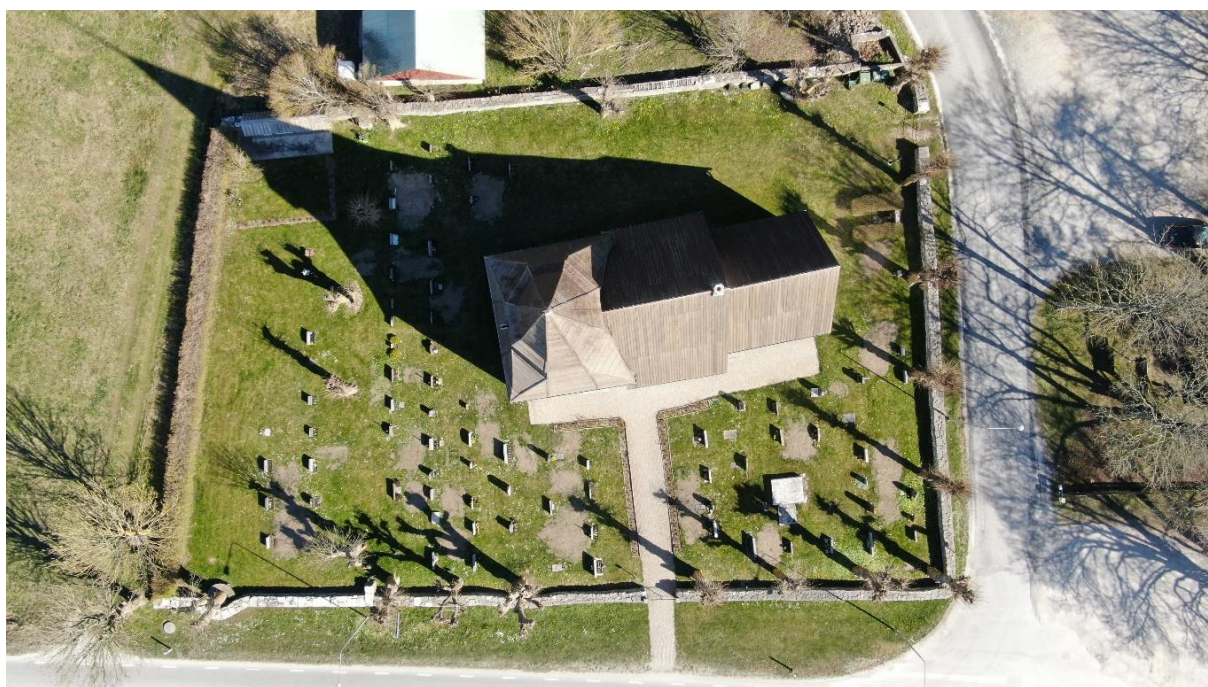
Kyrkogården är omgiven av en mur i kallmurad kalksten i norr, öster och söder. I väster ersattes muren med en klippt häck med liguster efter utvidgningen 1990. Vid utvidgningen lät man en del av den gamla muren vara kvar för att markera var den tidigare avgränsningen gick.

Det finns två ingångar med grindar av smidesjärn. Huvudgrinden är flankerad av stolpar i trä (från 1800-talet eller ersatta med liknande?). I öster är grinden flankerad av kallmurade kalkstensstolpar.

Gången är grusbelagd och löper upp till huvudportalen och längs med långhusets norr sida. Längs med gången finns rabatter avgränsade av kantstenar, med rosor och under försommaren, tulpaner. På den södra fasaden finns fasadbelysning.

Trädkransen som löper runt kyrkogårdens gamla sträckning består av lönn, ask, lind och kastanj.

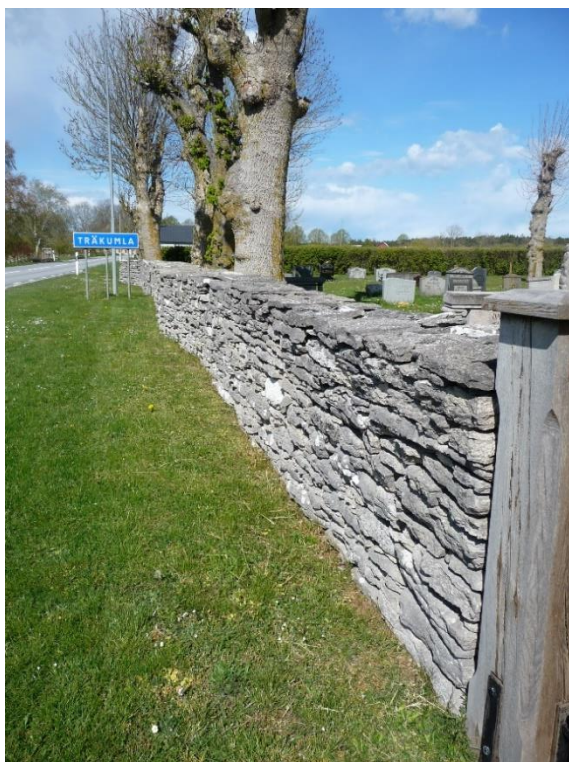
Gravar finns framför allt söder och väster om kyrkan. Norr om kyrkan saknas gravar. I kyrkogårdens nordvästra hörn finns ett lapidarium med äldre, gravhällar, delvis av medeltida ursprung. Här finns också minneslund, anlagd 2008. Minneslunden består av en enkel rektangulär gräsyta omgiven av en häck med rosor och lavendel. I den västra delen finns ett träd och en ljushållare.

Träkumla kyrkogård och kyrka fotograferad från ovan 2020. Pär Malmros, Visby stift.

Kyrkogården omges av kallmurad kalksten i söder, öster och norr. Den östra muren. Foto ES 2020.

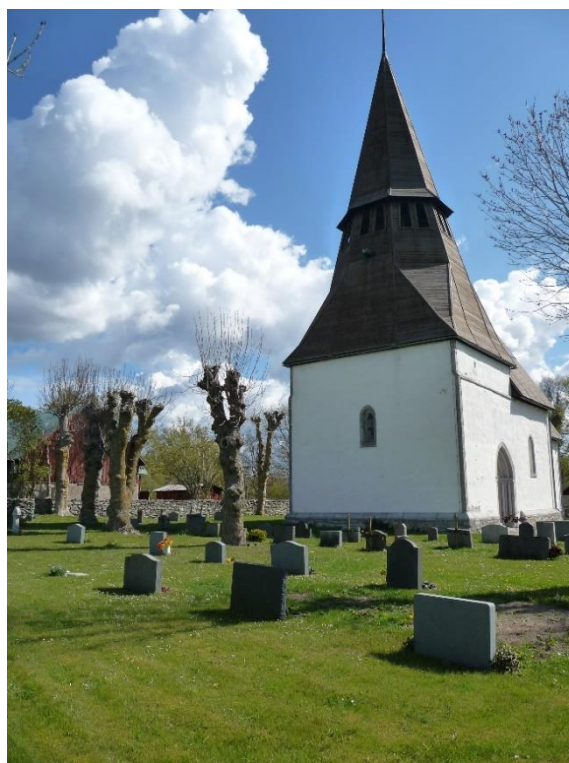
Den södra mursträckningen. Foto ES 2020.

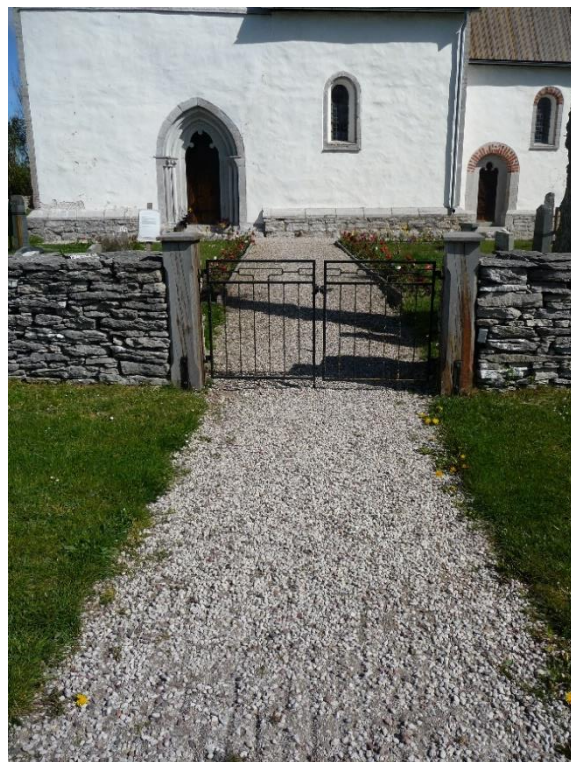
Den södra mursträckningen har buktats ut för att bevara en äldre ask. Foto ES 2020.

Till vänster syns den västra senare tillkomna ligusterhäcken efter kyrkogårdens utvidgning 1990. Foto ES 2020.

En trädrad med ask markerar den äldre gränsen i väster. Foto ES 2020.

Den södra ingången med en järngrind och trästolpar. Foto ES 2020.

Den östra ingången med en järngrind och stolpar i kallmurad kalksten. Foto ES 2020.

Ingången från söder är grusbelagd med kantstenssatta rabatter. Foto ES 2020.

En kvarlämnad del av den äldre muren samt en trädrad av ask markerar den äldre kyrkogårdens gräns mot väster. Foto ES 2020.

Den sydvästra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

Den sydöstra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

Den västra delen av kyrkogården med trädraden med ask. Foto ES 2020.

Den öster delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

Den norra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

Mot den norra muren står gravvårdar uppresta. Foto ES 2020.

I den nordvästra delen finns en minneslund anlagd 2008 samt ett lapidarium med fyra medeltida gravhällar. Foto ES 2020.

Tumbalik gravanläggning från 1945. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin ålder och utformning. Foto ES 2020.

Del av medeltida gravsten? Som trappsten vid korportalen. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull. Foto ES 2020.

Gravvård, stående kalksten med textmedaljong omgiven av en murgröneranka från 1893. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin ålder och utformning. Foto ES 2020.

Stående gravvård i svart granit med fyra familjemedlemmar som avled 1906. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom textinnehållet och sin tidstypiska utformning. Foto ES 2020.

Stående gravvård i svart granit. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin tidstypiska utformning. Foto ES 2020.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

Träkumla kyrka består av ett kor och ett långhus vars västra del utgör torn. Tornets murar fullföljdes aldrig utan de låga tornmurarna kröns av en tornhuv som inrymmer klockvåningen. Koret byggdes vid 1200-talets mitt långhus med torn under 1200-talets senare del. En inskrift har berättat att kyrkan invigdes 1287. Mellan 1868 och 1917 stod kyrkan öde. Yttertak och tornhuv förstördes, fukt trängde in, men valven stod emot förfallet och vid återuppbyggnaden återfördes äldre inventarier som hade flyttats till Gotlands Fornsal under förfallstiden.

Kyrkan från söder. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

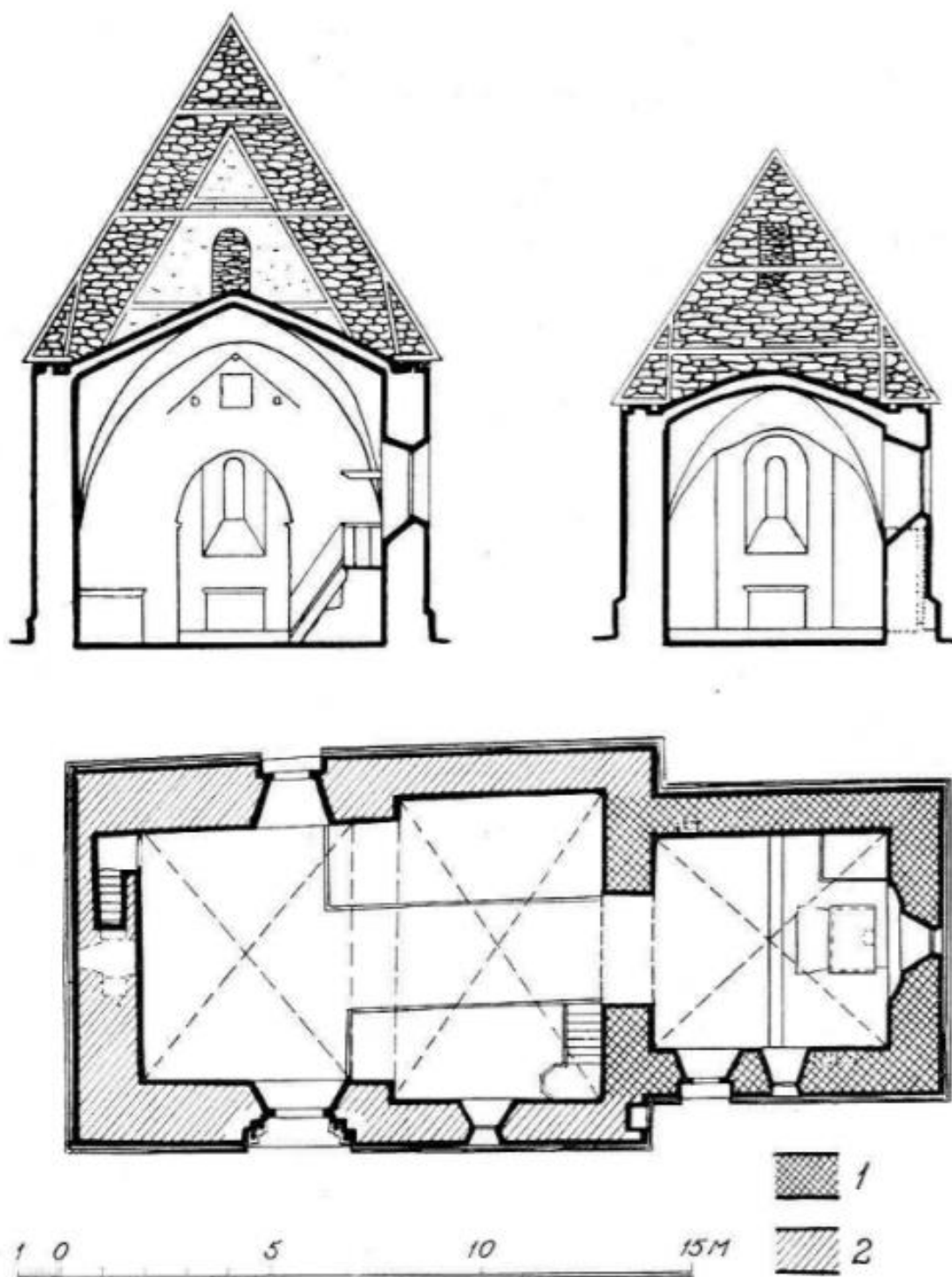
Kyrkan från sydöst. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

Kyrkan från nordöst. Foto JL 2019.

Kyrkan snett ovanifrån från nordöst och nordväst. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

Plan samt sektioner av långhuset och koret mot öster. Byggnadsperiod 1 avser 1200-talets mitt, 2 avser 1200-talets senare del. Långhusportalen tillkom möjligen något senare. Efter att uppmätningen gjordes har det tillkommit en skorsten med skorstensstock ca 1920, tagen ur bruk 1949. Sakristians skrank flyttades från koret till kyrkans sydvästra hörn 1993. Anordningar för orgel och dopfunt i väster samt norra sidoaltaret är inte markerade. Uppmätning Bo Lindwall 1939. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54 (1942).

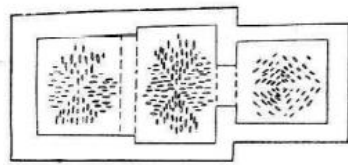
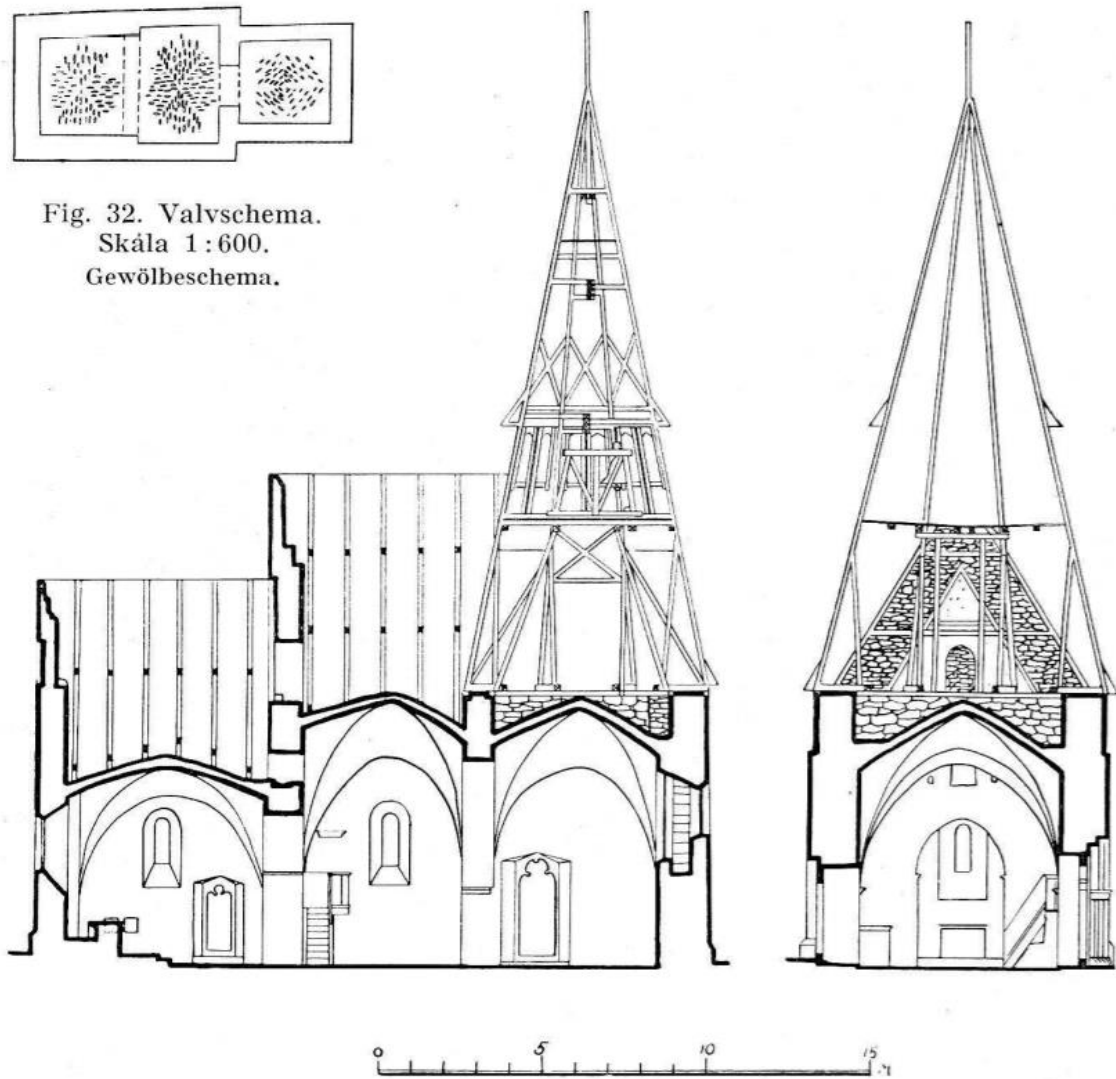

Fig. 32. Valvschema.
Skåla 1 : 600.
Gewölbeschema.

Längdsektion mot söder samt tvärsektion av tornet mot öster. Uppmätning Bo Lindwall 1939. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54 (1942).

Byggnadshistorik

Kyrkan hör till dem som har synliga spår av en tidigare träkyrka. Kring triumfbågen avtecknar sig profilen av en byggnadskropp som bildat långhus i en tidigare träkyrka. Tre inmurade trästycken har utgjort takåsar. Ovanför dem syns linjerna av takfallet och på var sida om triumfbågen de vertikala linjerna av ytterväggarna. En öppning ovanför triumfbågen har givit tillträde till korvinden, troligen från en vind på träkyrkan. På vinden framgår att korets västra gavel varit putsad och haft en öppning ovanför träkyrkans tak – den nuvarande passagen mellan kor och långhusvind – och att denna haft en dörr och putsad yttersmyg. Några delar av väggarna är inte bevarade. Konstruktionen kan ha varit en stavkyrkas eftersom avtrycken motsvarar dem i Silte kyrka. Dopfunten från 1100-talet stod rimligen i denna kyrka som torde ha byggts under 1000- eller 1100-talet, liksom en bevarad Mariaskulptur. Spåren är tydliga och entydiga och ger uppgifter om både bredd, höjd, takvinkel och något om takkonstruktion i en av de äldre träkyrkorna, men har märkligt nog inte uppmärksammats i någon högre grad.

Kyrkans murade kor byggdes vid mitten av 1200-talet. Det ersatte sannolikt träkyrkans kor, enligt den princip som gotländska kyrkor utvidgades på under medeltiden. Troligen saknade koret till en början valv, eller också hade valvet en annan form än det nuvarande, vars valvslagningsteknik tyder på att det inte är samtida med koret utan yngre. Koret fick en ovanlig inre planform genom den grunda absidformade nischen kring korfönstret. Den framstår som en antydning till eller mycket reducerad form av de inre absider som finns i Stenkyrka och Öja kyrkor efter förebild av Helge Ands kyrka i Visby. Nischen börjar ett stycke ovanför golvet men har ingen egentlig avslutning uppåt utan avslutas av valvet. Anordningen är inte skapad genom en försänkning i östra muren utan genom att sidopartierna gjorts tjockare än sidomurarna och gavelröstet ovanför. Gavelmuren har samma bredd som absidnischens tunnaste parti mitt över fönstret och är helt rak utan några spår som kan kopplas till nischen. Avsikten var sannolikt att skapa något av samma rumsliga verkan som erinrade om kyrkor med absid, men att idén inte kom att följas fullt ut, kanske för att det högt placerade fönstret skulle kräva en högre nisch än vad som visade sig möjligt att genomföra.

Korportalen är liten, men har ett elegant klöverbladsformat tympanon och en omfattningsbåge, slagen i tegel, ett exklusivt inslag på Gotland vid denna tid. Den nu endast som blinding framträdande korsformiga gluggen i gavelröstet är också ett ovanligt inslag. När koret byggdes invid träkyrkans kvarstående och betydligt lägre långhus lades viss omsorg om västgaveln, även om denna enligt planen skulle skymmas av långhuset. Gaveln putsades upp till röstets spets och den blivande passagen mellan koret och det planerade murade långhuset gjordes rundbågig, putsades inne i smygen och tillslöts med en lucka på gångjärn.

Några årtionden senare, under 1200-talets andra hälft, byggdes långhuset. Det fick till det yttre vanlig proportionering i plan för ett två travéer långt långhus utan mittkolonn. Men den västra travéns murar gjordes kraftigare för att kunna bära ett torn, vars bottenvåning höll samma höjd och närapå samma bredd som långhuset samt var den plats där portalerna låg, varigenom det invändigt mer framstod som västra delen av långhuset än som ett separat tornrum. Emellertid fullföljdes aldrig planerna. Tornmurarna kom endast att resa sig två meter över långhusets murkrön. Sannolikt placerades mycket snart en provisorisk tornhuv, på motsvarande sätt som i dag, på de låga murarna, med en i huven inbyggd klockvåning.

Södra långhus- och tornportalens utformning kom troligen att fullföljas först några årtionden efter långhusbygget, att döma av formen och skarvar som tidigare gått att se i murverket. Portalen

och västfönstret är spetsbågiga medan övriga portaler och fönster är rundbågiga. Vid samma tid tillkom möjligen det nuvarande korvalvet, om det inte är äldre, samt östfönstrets glasmålningar. Möjligen är det dessa åtgärder som genomfördes till den i inskrift omnämnda invigningen 1287. Under 1300-talet kompletterades koret med retablett i trä, som stått på altaret sedan dess med undantag för ödekyrkoperioden.

Under 1400-talets förra hälft försågs rummet med målningssviter av passionsmästaren samt ett par träskulpturer, bland annat ett krucifix, som utfördes efter förebilder från tidig medeltid. Bågskyttarna i kalkmålningen ovanför triumfbågen kan vara tillkomna senare på 1400-talet.

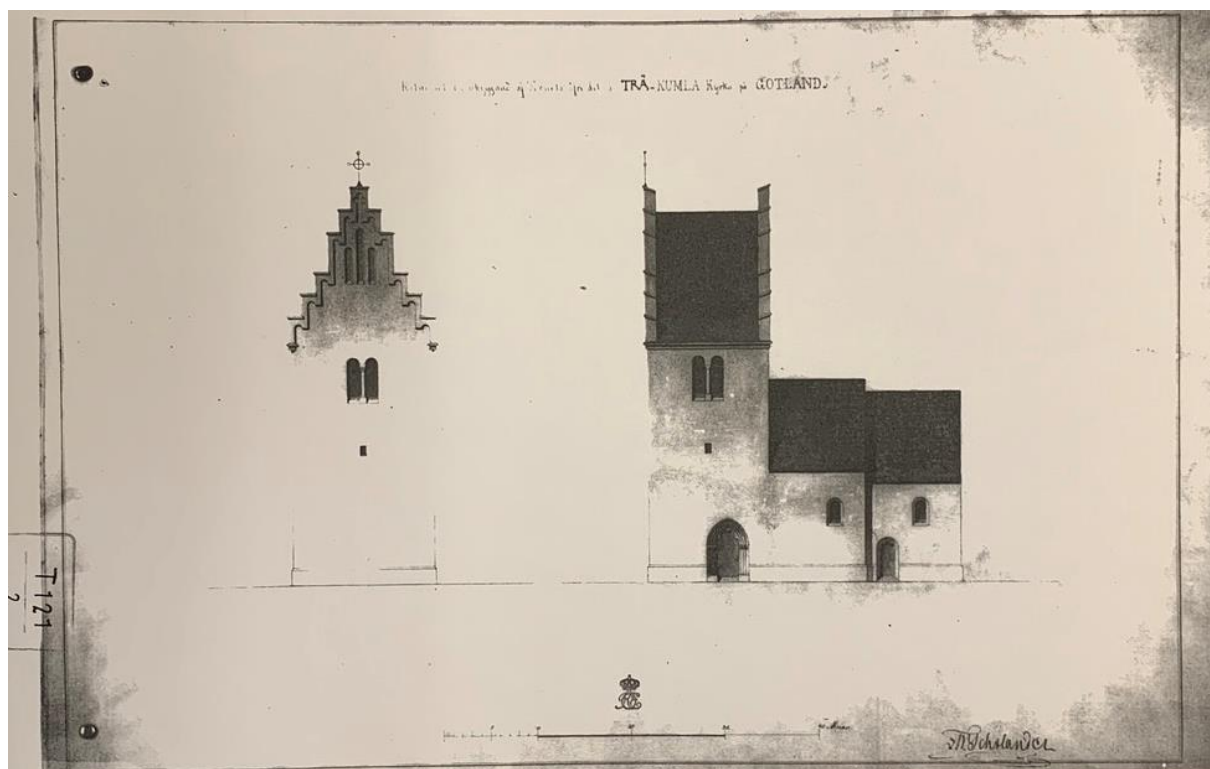
Omkring år 1600 tillverkades predikstolen. Den målades 1683 i samband med att det medeltida retablett renoverades. Rester förekommer av ornamentalmålning, troligen från 1600-talet. En serie upprustningsarbeten företogs i etapper under 1700-talets mitt och senare del. Koret fick sakristieskrank, korbänk och altarskrank omkring 1744, vilket tyder på att korskranket kan ha tagits bort vid detta tillfälle. Under 1770- och 80-talen tillkom ny bänkinredning, nummertavla och dopfunten nymålades. Vid okänt tillfälle murades västfönstrets öppning mot kyrkorummet igen och fönstret blev uteslutande en trappglugg, sannolikt för att slippa kallras i bänkarna längst i väster. En magasinsbyggnad uppfördes intill kyrkans norra mur, något som skedde vid några kyrkor under 1700- och 1800-talet, och ännu är bevarade i Eke, Hall och Martebo.

Vid 1800-talets mitt var kyrkan i dåligt skick, vilket påpekades vid biskopsvisitationer 1847 och 1859. Som ett initiativ till kyrkans upprustning upprättades en ritning av en av den tidens mer framstående arkitekter till att fullborda det murade tornet. Någon upprustning kom dock inte till stånd och istället anhöll församlingen om att få överge kyrkan och vända sig till moderkyrkan i Stenkumla, vilket beviljades. Kyrkan lämnades 1868, men hade då redan fallit ur bruk. Carl Georg Brunius omtalar från sitt besök i början av 1860-talet att den inte längre användes för gudstjänster. Församlingen var liten, liksom pastoratet. Taktäckningen var till stor del förruttnad och droppfläckar fanns i valven. Kyrkan kom sedan att stå öde i ett halvsekel. Det mesta av inredningen lämnades kvar. Så småningom fördes altarpopsatsen, dopfunten, träskulpturer och andra medeltida föremål till Gotlands Fornsal, medan predikstolen och 1700-talets inredning lämnades kvar. Yttertaken förföll och synes har rivits bort senast omkring år 1890. Därefter visar foton att förfallet gick snabbt. Fukt fick putsen i valven att ramla ner, trägolven föll sönder och fönstren förlorades. Men valven kom att bestå liksom dörrarna, vilket minskade skadorna på inredningen. Magasinet på kyrkans norra sida synes dock inte ha förfallit och kyrkogården användes, varför kyrkans klocka hängdes i en stapel väster om tornet, byggd under 1890-talet, att döma av foton.

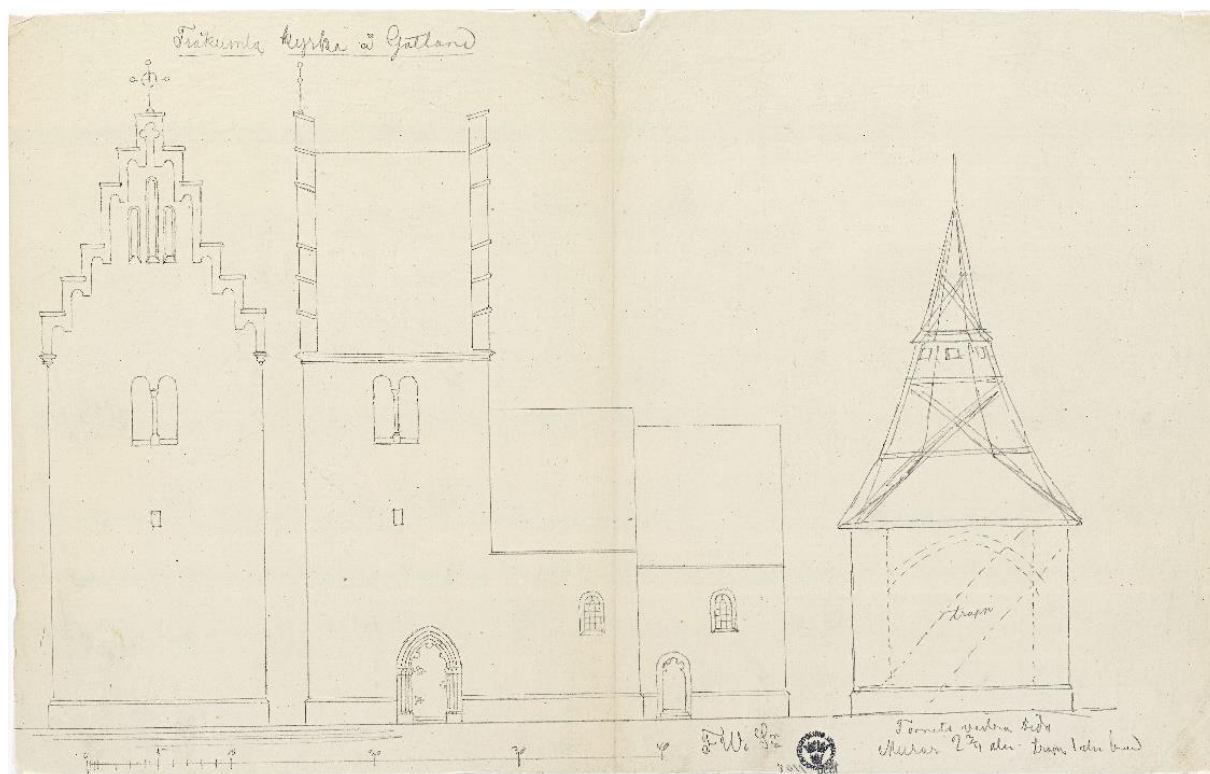
Till skillnad från de andra av den gotländska landsbygdens ödekyrkor Elinghem, Gann och Bara låg Träkumla nära Visby, intill en av de större vägarna och i en central jordbruksbygd. Vid 1800-talets slut växte turismen. Intresset för äldre konst och kultur ökade, inte minst rörande den svenska landsbygdens förindustriella kulturarv. Erfarenheterna från de många medeltida kyrkor som hade rivits under 1800-talet var starka och kulturminnesvården höll på att organiseras, inte minst till skydd för äldre kyrkobyggnader. Per Arvid Sæve och Brunius hade länge kritiserat kyrkans förfall. Samtidigt fanns också en strävan hos olika personer inom församlingen att iståndsätta kyrkan. Trots att den övergavs och lämnades åt sitt förfall hade till exempel inte något initiativ tagits till att sälja inredningen som ved. Under 1910-talet började några av de kyrkor i landet som övergivits under 1800-talet men ännu inte helt fallit i ruiner att åter komma till heders. Flytten av Seglora kyrka till Skansen 1916–18 och restaureringen av Balingsta kyrka i Uppland 1917–19 brukar lyftas fram. Att restaurera bygdens försummade ödekyrkor blev något av en

folkrörelse under 1900-talets förra hälft. Ett av de första exemplen på detta är Träkumla kyrkas istandsättning. Frågan om kyrkans återuppbyggnad drevs inom församlingen. Byggmästaren Nils Pettersson upprättade 1915 ritningar till tornhuv, tak och golv. Restaureringen genomfördes 1917 med Carl Wilhelm Pettersson som konservator. Nytt trägolv lades in istället för det gamla. Putsen återställdes i kyrkorummet och de medeltida muralmålningarna konserverades. All inredning, som bänkinredning, predikstol, sakristieskrank och altarring, restaurerades, med undantag för bänkarna i kyrkans västra del som slopades. Västfönstret återöppnades. Altaruppsatsen, triumfkrucifixet och dopfunten återfördes från Gotlands Fornsal. Klockan flyttades tillbaka till tornet. Magasinet på kyrkans norra sida och klockstapeln revs. 1918 insattes en orgel på ett podium i väster och omkring 1920 insattes en kamin med skorsten på långhustaket. Kyrkans yttermurar lämnades 1917 oputsade för att framhäva murverket som hade frilagts under ödekyrkotiden.

Bland senare förändringar kan nämnas att ytterligare några medeltida skulpturer återförts från Gotlands Fornsal. 1949-51 flyttades den inskrankade sakristian bort från den nära placeringen vid altaret, elvärme infördes, kalkmålningar konserverades liksom delar av den målade inredningen. Sakristians skrank flyttades 1993 till kyrkans västra del och utökades, för att några år senare kompletteras till en sammanhängande inhägnad i väster. Under åren 1996-2000 genomfördes de största förändringarna sedan 1917. Fasaderna pustades, skärmvägg sattes upp i kyrkans västra del och en ny orgel placerades i kyrkans nordvästra del. Dessutom lades nytt golv och stora delar av takkonstruktionen förnyades.

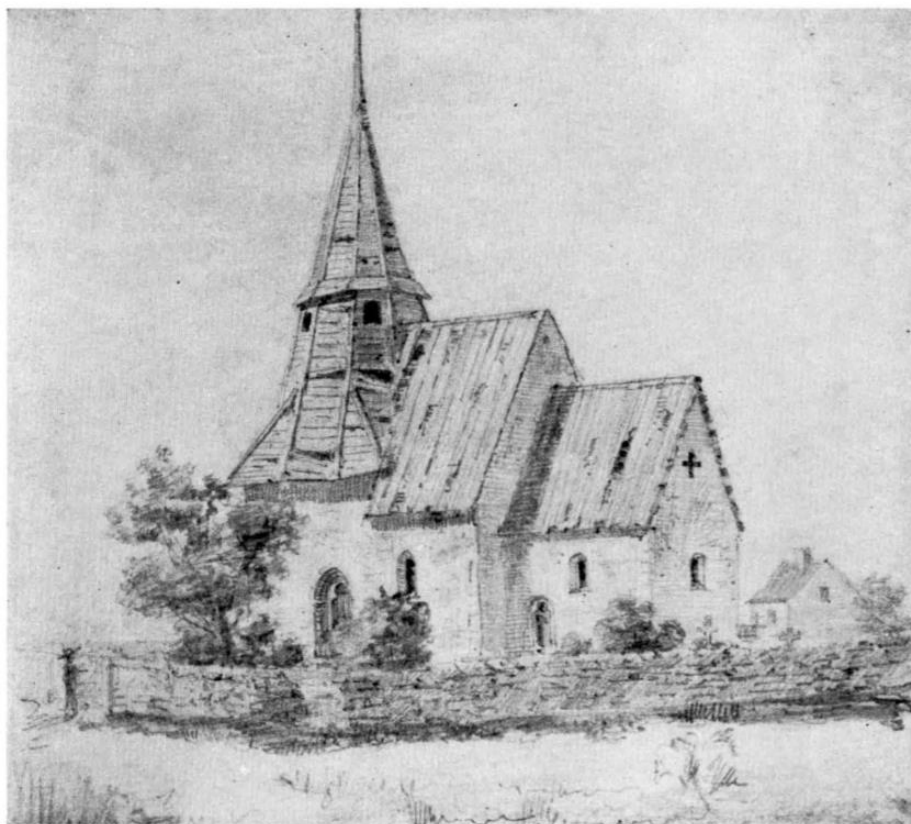
Ej utfört förslag till nytt torn 1862 av Fredrik Wilhelm Scholander. Möjligen med utgångspunkt i ett lokalt framställt förslag i anslutning till den nyligen genomförda förändringen av Västerhejde kyrkas torn. Tornets västra fönster uppfattat som enbart en ljusglugg till trappan. ATA, Träkumla kyrka, Gotland. Kulturhistoriska byråns ritningsfoton T 121:2.

Avritning av en förlaga till Scholanders ritning, tillskriven F. G. A. Dahl. I denna version ingår även till höger en skissartad och något schematisk uppmätning av kyrkans befintliga tornhuv innan den raserades. Kungl. Biblioteket, Arkivkopia.se (KB-19728395).

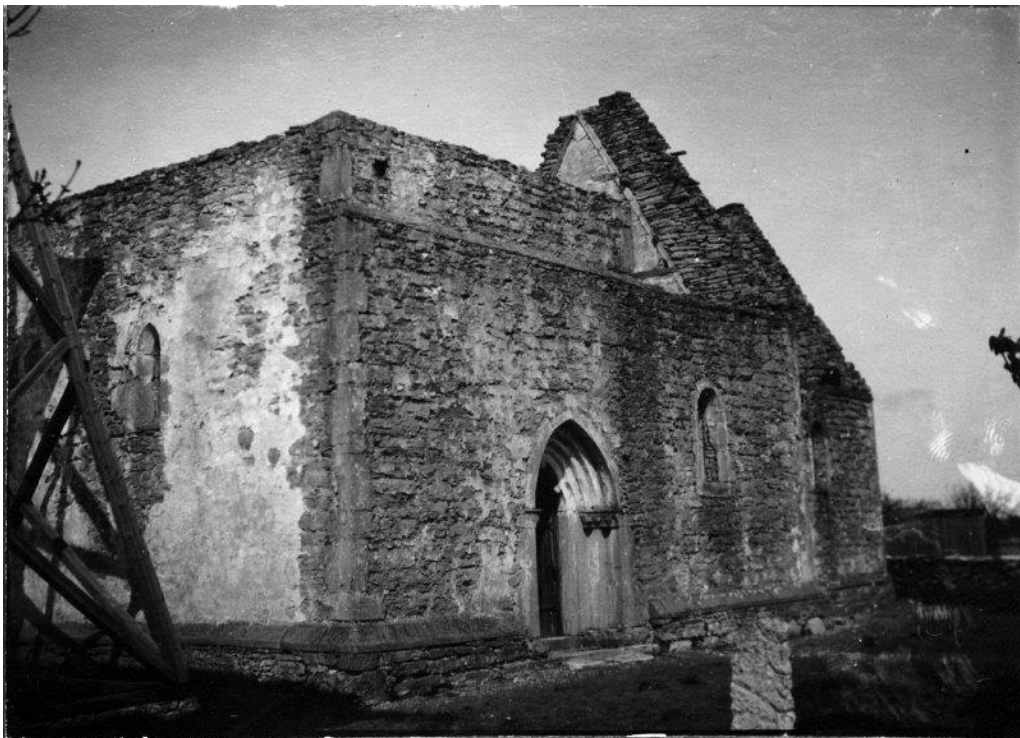
Träkumla kyrka innan den övergavs och med taken i behåll. Teckning av Per Arvid Säve 1846. UUB, Alvin.

Kyrkan från sydöst under ödekyrkotiden, men med taken ännu i behåll. Ljudgluggarna på tornhuven var sannolikt fler. Teckning från 1870- eller 80-talet. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54 (1942).

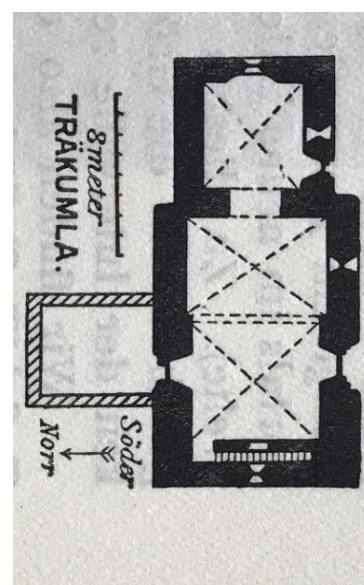
Exteriör från söder under ödekyrkotiden, sannolikt kort tid efter att taken avlägsnats. Foto Olof Sörling, troligen 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Exteriör från sydväst under ödekyrkotiden. Foto Johnny Roosval, troligen ca 1905–10. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Exteriör av koret från sydöst och söder under ödekyrkotiden. Foto Johnny Roosval, troligen ca 1905–10. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Kyrkan från väster under ödekyrkotiden. Foto J. W. Hamner 1900. RAÄ, Kulturmiljöbild. Till höger: Äldre planritning. Efter Roosval 1911. I fotot och planen syns den magasinsbyggnad som före 1917 låg på kyrkans norra sida och som fick behålla sitt tak och sannolikt var i bruk medan resten av kyrkan förföll.

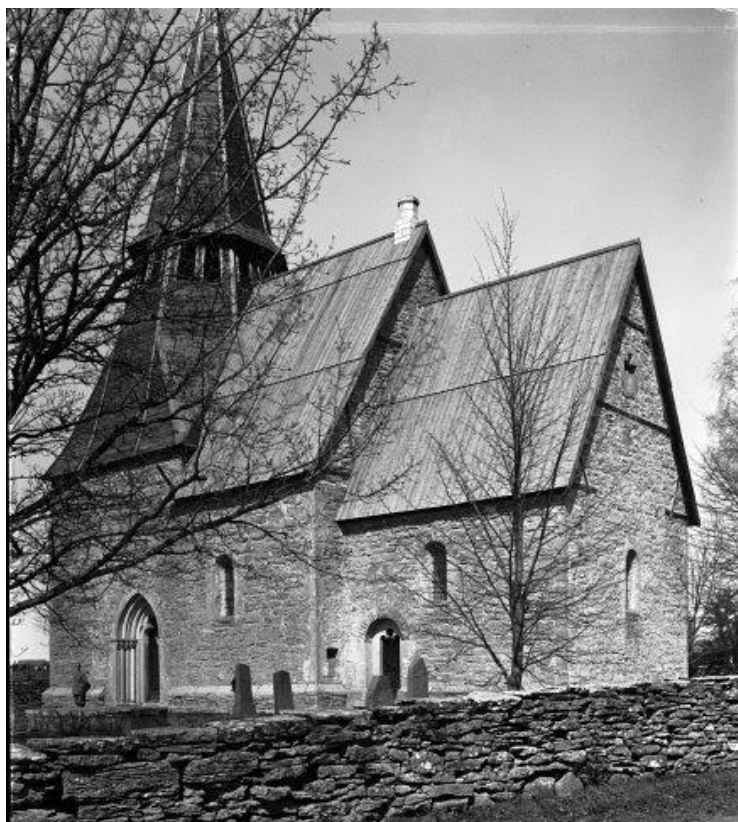
Långhusvinden mot öster mot triumfbågsmuren. Foto Johnny Roosval, troligen ca 1905–10. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Exteriör från sydväst av den nyrestaureerade kyrkan. Foto Einar Erics, troligen 1919. RAA, Kulturmiljöbild.

Exteriör från sydöst av den nyrestaureerade kyrkan. Foto Einar Erici, troligen 1919.

Exteriör från sydöst. Skorstenen har tillkommit omkr. 1920. Murverket synligt före 1996. Foto Alfred Edle 1939. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

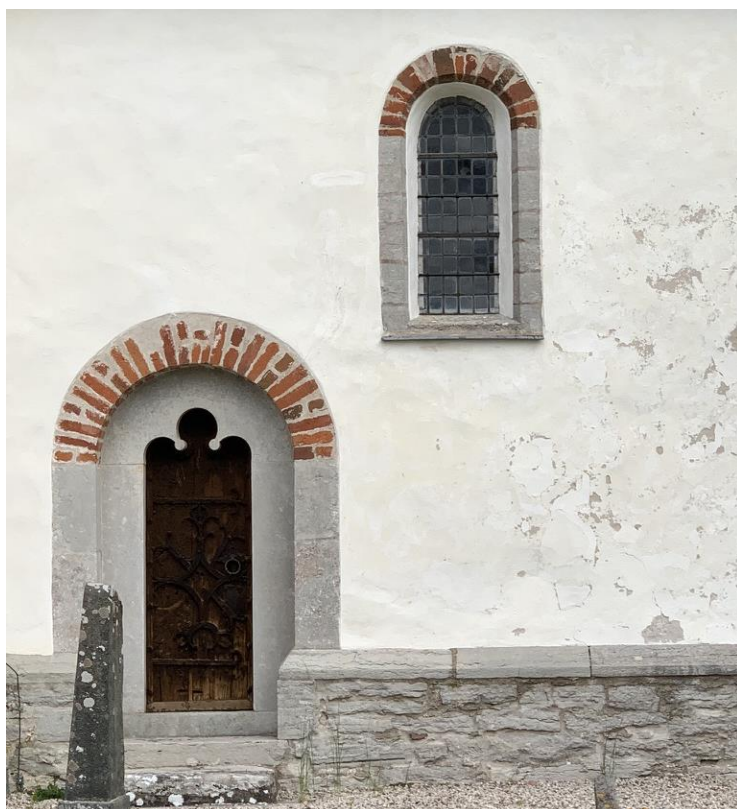
Kyrkan består av kor och långhus med ett lågt torn över långhusets västra del. Byggnaden är murad av tuktad kalksten med huggen kalksten i omfattningar, socklar, lister och hörnkedjor medan övriga ytor är putsade. I korets omfattningar förekommer tegel och i gavelröstena infogade trätakstolar. Taken täcks av bräder, falor. Alla murar är medeltida medan takkonstruktionen härrör från 1917 och delvis är förnyad senare. Portalerna är artikulerade med dekorativa omfattningar, främst vad gäller långhusets sydportal med språng, kolonnetter och skulpterade baser och kapitälband. Exteriören har en sammanhållen form som i hög grad präglas av det låga tornet och att kyrkan är liten. En viss kontrast finns mellan den slutna nordfasaden, utan sakristia med en enkel portal, och sydfasaden med fönster och dekorerade portaler. Detaljer att nämna är det skråkantade indraget på tornet, att långhusportalen till skillnad från övriga portaler saknar samband med sockeln, den korsformiga ljusöppningen (nu blindering) i östgaveln samt den lilla nischen i muren väster om korportalen och korportalens medeltida dörrbeslag.

Exteriör från sydväst. Foto JL 2020.

Kyrkan från sydväst samt koret från söder. Foto JL 2020.

Korportalen och korets södra fönster. Foto JL 2020.

Södra vinkeln mellan långhuset och koret med korportal, socklar på långhus och kor samt nisch i långhusets östra mur. Foto JL 2020.

Kordörrens järnbeslag, detalj. Foto JL 2020.

Norra vinkeln mellan kor och långhus, med socklar på olika höjd och förtagningsstenar på korets norra sida. Till höger långhusets södra fönster. Foto JL 2020.

Korsformig tidigare ljuslugg i korets östra gavelröste, igenmurad under 1900-talet och ändrad till blinding. Foto JL 2020.

Tornets sydportal. Foto JL 2020.

Nordportalen. Foto JL 2020.

Tornets västra fönster. Foto JL 2020.

Interiör

Kyrkorummet är uppdelat i kor och långhus av en tydligt markerad triumfbåge. Alla ytor är putsade och delvis bemålade. Bågöppningar, valv, sidoväggar, ingångar och ljusöppningar är alla medeltida och ursprungliga, även om glasmålningens rutan i korfönstrets övre del påminner om att ljussättningen ursprungligen varit något annorlunda. Den smala triumfbågen är ovanlig genom att den inte förefaller vara förstörad trots att dess spetsbågiga krön skulle kunna tala för det.

Tornmurarna gör att långhusets västra del är något smalare än den östra. Ovanför triumfbågen syns tre bjälkar och en vinklad taklinje som utgör spår av den tidigare träkyrkan. Inne i koret, som har relativt små mått, framträder den diskreta nischen kring östfönstret och samspelar till sin proportionering väl med altarpuppens resliga fialer. Inredningen präglas i hög grad av 1700-talets tillskott, men vissa förändringar har skett under 1900-talet. Korets nordöstra hörn upptogs till 1949 av den inskrankade sakristian, som detta år flyttades till korets nordvästra hörn. Korbänken flyttades till kyrkans västra del. 1993 bytte bänken och sakristian plats och sakristian utvidgades. 1998 vidgades skärmväggen till att täcka in hela kyrkans västra mur och två år senare tillkom orgeln med en helt annan resning än den låga orgeln från 1918.

Kyrkorummets målade dekor utgörs av glasmålningen i östfönstrets översta del samt muralmålningar, främst på triumfbågsmuren mot långhuset. Muralmålningarna tillkom vid olika perioder. Delar av en Bebådelsescen härrör från 1200-talets mitt medan de två framträdande bågskyttarna samt den målade bildsviten söder om triumfbågen är från 1400-talet. Bågskyttarnas placering förefaller utnyttja de i putsen framträdande taklinjerna. Därtill finns ornamentala målningar kring långhusfönstret och i långhusvalven, sannolikt medeltida, och invigningskors över olika delar av kyrkan. Rester av målade växtdekor från 1600- eller 1700-talet förekommer nära predikstolen.

Uppgången till vinden sker via en trappa som inifrån kyrkans nordvästra hörn går upp genom västmuren och passerar genom västfönstret. Att öppningen in mot kyrkorummet – vilken var igensatt före 1917 – saknar bröstning kan tyda på att den fungerat som utgång till en läktare eller liknande. Trappan planar ut när den kröker sig runt hörnet i sydväst in ovanpå valvet. Tornet avtecknar sig genom låga murar på alla fyra sidor från vilka tornhuven reser sig. I dess övre våning, som är öppen upp till spiran, hänger klockorna i en särskild klockstol. Långhusvinden är helt öppen in mot tornet. En skorstensstock från cirka 1920, tagen ut bruk 1949, är murad delvis för öppningen till långhusvinden och mot triumfbågsmuren, vars centrala del är täckt av puts. Putsen täcker det som utgör korets västra gavel och som före långhusbygget var ytterfasad och därför putsad. Öppningen in mot korvinden har tidigare kunnat tillslutas av en dörr, vars gångjärn och regelhållare sitter kvar. Från korvinden nås ytterligare en passage längre ned i samma mur, vilken leder till kyrkorummet och utgjorde vindsglugg från träkyrkans långhus, som föregick det nuvarande. I korets östra gavelröste syns den igenmurade korsformiga gluggen. Längre ner på samma gavel syns inga spår av den speciella anordningen med en grund absid i östra korväggen. Inte heller finns spår som kan klargöra om korvalvet är samtida med korets murar eller resultat av ett senare tillägg.

Interiör mot öster. Foto JL 2020.

Interiör mot öster. Foto JL 2020.

Interiör av långhuset mot sydost. Foto JL 2020.

Interiör mot väster. Foto JL 2020.

Interiör mot sydväst. Foto JL 2020.

Interiör mot NV. Foto JL 2020.

Interiör av kyrkorummet åt öster sett från avsatsen i västfönstret. Foto JL 2020.

Trästycken ovanför triumfbågen, sannolikt takåsar från en tidigare träkyrka. Foto JL 2020.

Trästycken i muren ovanför triumfbågen samt avtryck av takfall, sannolikt från tidigare träkyrka. I bilden till höger syns även en vertikal linje norr om triumfbågen efter en yttervägg. Luckan ovanför triumfbågen utgjorde kommunikationsväg mellan den tidigare träkyrkans vind och det nuvarande murade korets vind innan det nuvarande långhuset byggdes. Foto JL 2020 resp. 2019.

Interiör av koret mot öster. Foto JL 2020.

Interiör av koret mot öster. Foto JL 2019. Interiör av koret mot väster. Foto JL 2020.

Interiör av koret mot nordväst och sydväst. Foto JL 2020.

Den grunda absiden bakom altaret, sedd från norr nedåt och uppåt. Foto JL 2020.

Korets östmur sedd från vinden. Mittlinjen, platsen för korfönstret, ligger ungefär mitt i bilden. Den grunda absiden fortsätter inte ovanför valvet. Muren är dock tunnare ovanför valvet än nedanför. Foto JL 2020.

Sakristia innanför skärmvägg i kyrkorummets sydvästra hörn, sedd mot sydväst och nordöst. Foto JL 2020.

Förrum till sakristian innanför skärmvägg i kyrkans västra del, sett mot norr och söder. Foto JL 2020.

Trappa i tornets västra mur, där denna passerar fönstersmygen, sedd mot norr. Glasfönstret till höger, som leder in mot kyrkorummet, har tidigare sagnats och öppningen varit fri. Kanske har den varit utgång till en mindre läktare eftersom bröstning saknas. Foto JL 2020.

Tornets västfönster sett inifrån trappan. Till höger trapploppet sett ovanifrån mot norr förbi den plats där trappan passerar genom fönstersmygen. Foto JL 2020.

Trappans övre del, ovan mot söder, till höger mot väster. Dörren är densamma. Foto JL 2020.

Murtrappans mynning ovan valvet, i sydvästra hörnet. Till vänster sedd mot sydväst, till höger mot väster. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning med valvets ovansida, sedda mot norr och nordväst. Foto JL 2020.

Murkrönet och tornhuvens nederdel mot nordväst och nordöst. Foto JL 2020.

Klockvåningen, sedd ovanifrån mot sydöst. Foto JL 2020.

Klockstolen sedd mot nordöst. Foto JL 2020.

Tornhuvens insida vid klockvåningen, sedd mot öster och uppåt mot sydväst. Foto JL 2020.

Långhusvinden med tornets östra mur, sedd mot väster och nordväst. Foto JL 2020.

Långhusvinden, sedd mot öster och mot norr. Foto JL 2020.

Långhusvinden mot öster. I triumfbågmuren avtecknar sig korets gavelröste. Skorstensstocken tillkom omkring 1920. Foto JL 2020.

Triumfbågmuren med korets gavelröste. Till vänster från dess norra, till höger södra del. Putsen torde härröra från tiden på 1200-talet innan långhuset uppfördes. Foto JL 2020.

Korvinden sedd mot väster. Öppningen delvis täckt av skorstensstocken från ca 1920. Hållare för gångjärn och låstapp visar att öppningen har kunnat tillslutas med dörr. De utkragande stenarna strax innanför yttertaket visar att det tidigare legat något lägre. Foto JL 2020.

Öppningen i triumfbågmuren med beslag från en tidigare dörr. Att öppningens insidor är putsade talar för att dörren fanns innan långhuset byggdes. Till höger samma mur, visande platsen under stegen för gluggen ner till kyrkorummet. Foto JL 2020.

Till vänster öppningen ovanför triumfbågen, sannolikt ursprunglig ingång till korvinden innan det murade långhuset var byggt. Till höger korets östra gavel med den korsformiga gluggens igenmurning. Foto JL 2020.

Fast inredning och inventarier

Altarbordet är medeltida och utskjutet ett kort stycke från muren samt försett med en nisch på baksidan. Altaruppsatsen är till sina huvuddelar från 1300-talet, men är till stor del sammansatt 1683 av delar från olika håll. Bland annat ingår två processionsstavar som återfördes till kyrkan från Gotlands Fornsal 1953, medan altaruppsatsen i övrigt efter ödekyrkotiden återfördes 1917.

Ett välbevarat sidaltare finns i långhusets nordöstra hörn. I det sydöstra har altaret byggts om till stöd för predikstolen och fått annan form. Nischer finns i korets murar, bland annat en nisch (sakramentsskåp?) med trädörr i norr samt två kopplade nischer i söder och en enkel bakom korbänken. Predikstolen från omkring 1600 målades 1683 och fick ljudtak. Korbänken tillkom 1744, flyttades 1949 till kyrkans västra del och tillbaka igen 1993. Bänkinredningen, som är högre på södra sidan – manssidan – än på norra, tillkom 1775, målades 1779-80 och är försett med knaggas som hattkrokar på manssidan.

Triumfkrucifixet från 1400-talets mitt är utformat efter förebild av tidigmedeltida krucifix, kanske ett äldre som funnits i kyrkan. Det hängde på långhusets norra mur innan det under ödekyrkotiden fördes till Fornsalen. Åter i kyrkan 1917 placerades det ovanför triumfbågen och senare på en nygjord trabes i bågöppningen. Ett processionskrucifix från 1300-talet, som tidigare var monterat över altaruppsatsen återfördes från Fornsalen 1953. Mariabilden på norra sidoaltaret tillverkades vid 1400-talets mitt och återbördades från Fornsalen 1948. Dopfunten från 1100-talet, tillskriven "Byzantios" målades 1786-87. Efter återförandet till kyrkan 1917 placerades den strax väster om långhusportalen, senare mitt i långhusets västparti. Nummertavlan tillkom 1785. Ambon från 1992 ritades av Birger Andersson. Orgeln tillkom 2000. Lillklockan göts 1769 och hängde några årtionden före 1917 i en fristående klockstapel. Storklockan göts 1934. På Gotlands Museum förvaras några föremål från kyrkan, bland annat en Mariabild från 1100-talets förra hälft, som av Johnny Roosval klassats som en av de äldsta bevarade medeltida trästatyerna i Europa.

Kristi Uppståndelse. Glasmålning i korets östra fönster. Foto JL 2020.

Altaruppsats från 1300-talet, ombyggd 1683. Foto JL 2020.

Altarets och altaruppsatsens baksida. Foto JL 2020.

Altaruppsatsen före 1998-99 med processionskrucifixets dåvarande placering. Till höger altaruppsatsens centralmotiv Marie Kröning. Foto Danne Pe Pettersson 1997, Visby stift.

Medeltida processionsstavar, infogade i altaruppsatsen. Foto Danne Pe Pettersson 1997, Visby stift.

Sidoaltare i långhusets nordöstra hörn. Murskåp i koret med dörr från 1700-talet. Foto JL 2020.

Nischer på korets södra sida. Till höger detalj av predikstolen från omkr. 1600, målad på 1700-talet. Foto JL 2020.

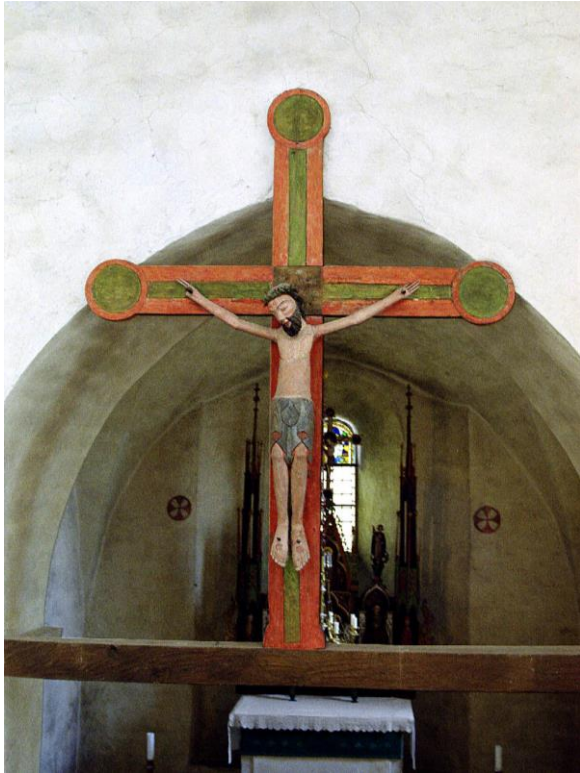
Sakristieskrank från 1744, 1993 flyttad från korets nordöstra hörn och utvidgad. Bild före inbyggnaden 1998-99. Till höger korbänk från 1744. Foto Danne Pe Pettersson 1997, Visby stift.

Bänkinredning på kyrkans norra sida, från 1775, målad 1779-80. Foto JL 2020.

Bänkinredning på kyrkans södra sida, från 1775, målad 1779-80. Foto JL 2020.

Triumfkrucifix, ca 1430-50. Foto Danne Pe Pettersson 1997, Visby stift. Till höger medeltida processionskrucifix. Foto JL 2020.

Maria med Jesusbarnet, träskulptur från ca 1420-50. Foto Danne Pe Pettersson 1997, Visby stift. Till höger nummertavla från 1785. Foto JL 2020.

Dopfunten från 1100-talet, tillskriven "Byzantios", målad 1786-87. Foto JL 2020.

Detalj av dopfunten. Foto JL 2020.

Dopfuntslock från 1810-talet samt mässshake från 1787. Foto Danne Pe Pettersson 1997, Visby stift.

Föremål i Gotlands Fornsal. Tronande madonna från 1100-talets början och en av de äldsta bibehållna trästatyerna i Europa. Helgonbild från 1200-talets slut. Skrin från 1300-talet. Foto Danne Pe Pettersson 1997, Visby stift.

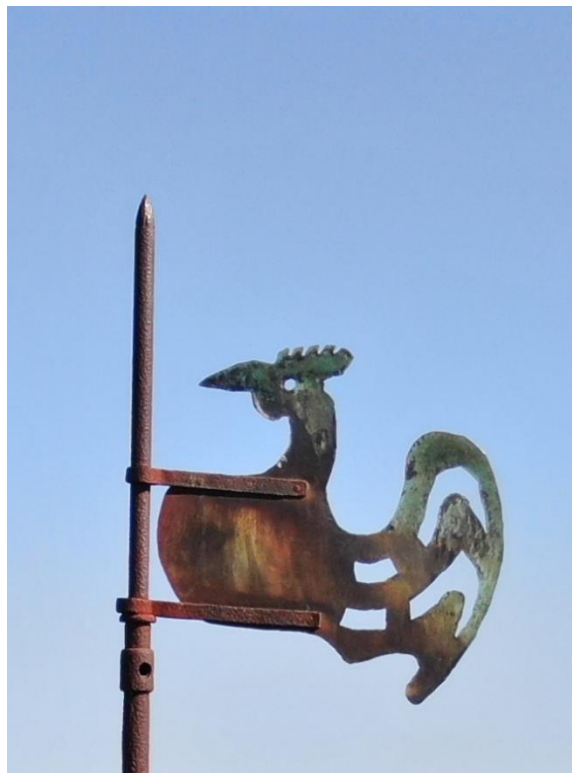
Arkitekturfragment på kyrkvinden, bland annat basen till en piscina. Foto JL 2020.

Delar av bänkinredning, på kyrkvinden. Foto JL 2020.

Till vänster Lillklockan, gjuten 1769 av Magnus Bergstedt i Karlskrona. Till höger Storklockan, gjuten 1934 av Bergholtz i Stockholm och skänkt av syföreningen. Foto JL 2020.

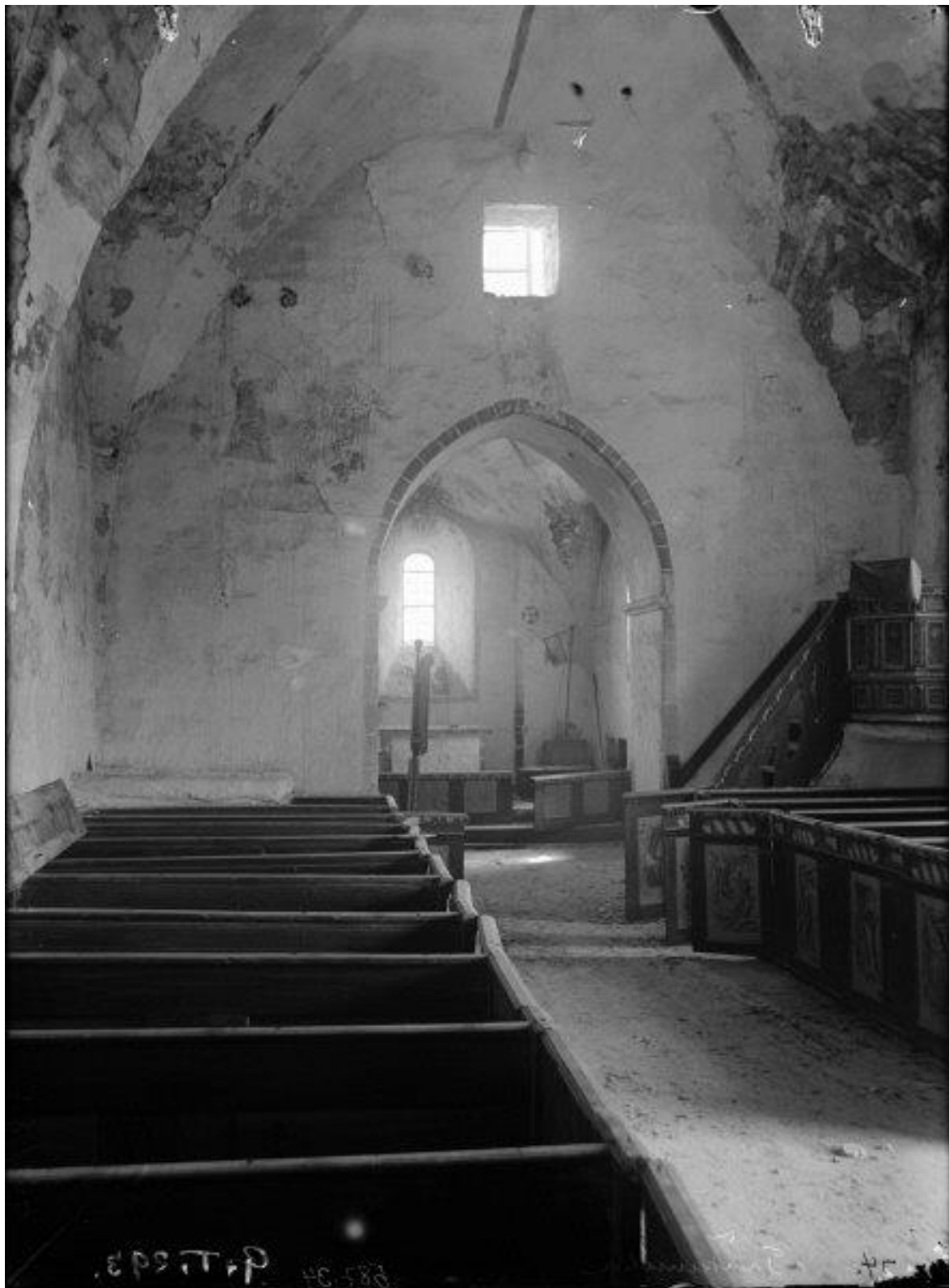
Detalj av Lillklockans inskrift med korrigerig av årtalet. Foto JL 2020. Till höger vindflöjel från 1918. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

Restaureringar

Inredningen avspeglar några samlade inre omgestaltningar under äldre tid. 1683 förändrades altarpopsatsen och predikstolen, möjligen även dekorativa muralmålningar. 1744 synes koret ha fått till stor del ny inredning, på 1770–80-talet förnyades långhusets bänkar och inredningen målades om i starka färger. Kyrkans stora restaurering genomfördes 1917 efter ett långtgående förfall som nästan gjorde kyrkan till en ruin. Restaureringen innebar en rekonstruktion av yttertaken efter förslag av byggmästaren Nils Pettersson och en konservering av interiören med Carl Wilhelm Pettersson som konservator. Utöver yttertaken behövde få saker nygestaltas. Trots att inredningen varit hårt utsatt kunde den bevaras. Till skillnad från vid många andra kyrkorestaureringar under 1900-talet fanns det få nya tillägg från sen tid att avlägsna. En restaurering 1951 under ledning av arkitekt Lennart Tham innebar främst konservering av ytskikt. Till de få senare nytillskotten skärmväggen i väster från 1998 och orgeln, som 2001 ställdes i det omgestaltade västpartiet där bänkinredningen inte räddades.

De senaste restaureringarna

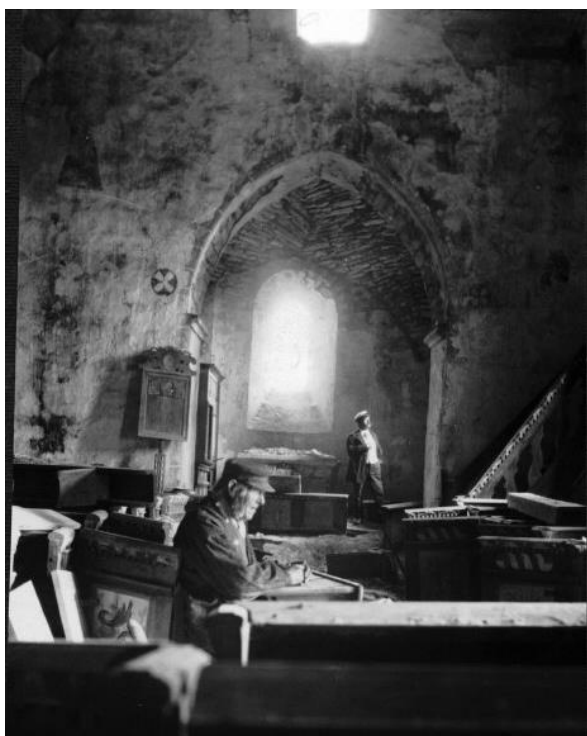
Mer omfattande åtgärder genomfördes under 1990-talet efter förslag av arkitekt Jan Utas. Den yttre restaureringen 1996 följdes av en inre 1998. Ytermurarna konserverades och putsades. Takpanelen och takstolen från 1917 förnyades till stora delar. Trägolvet från 1917 byttes ut mot ett nytt. Delar av den invändiga putsen ersattes med ny och de medeltida muralmålningarna konserverades, bitvis genom rekonstruktion. Inredningen konserverades. Kyrkorummets västra del avskildes med en skärmvägg.

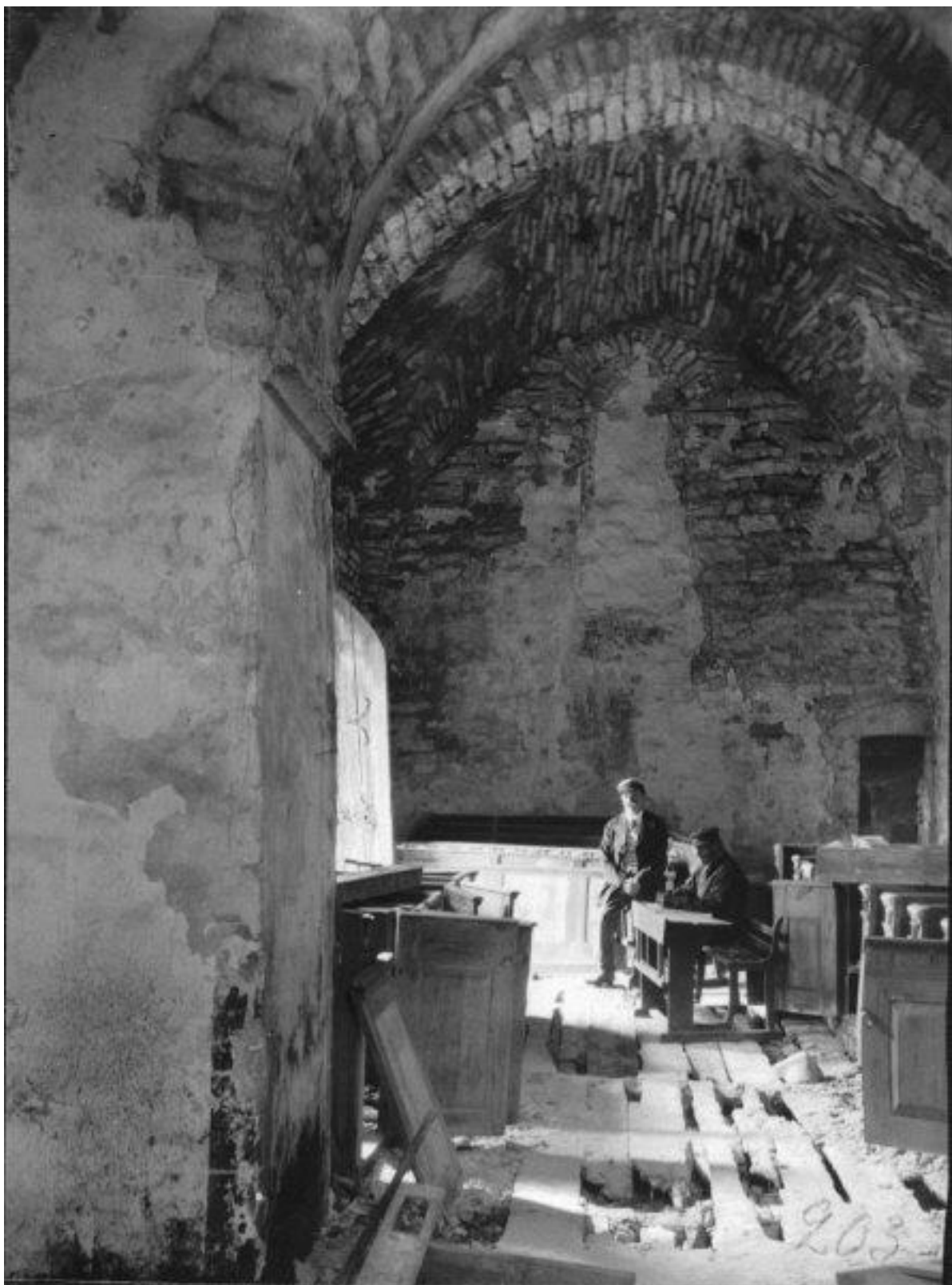
Interiör mot öster under ödekyrkotiden. Putsen ännu rätt välbevarad i valven. Altaruppsatsen och några andra inventarier förda till Gotlands Fornsal. Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster under ödekyrkotiden. Foto J. W. Hamner 1903. RAÄ, Kulturmiljöbild.

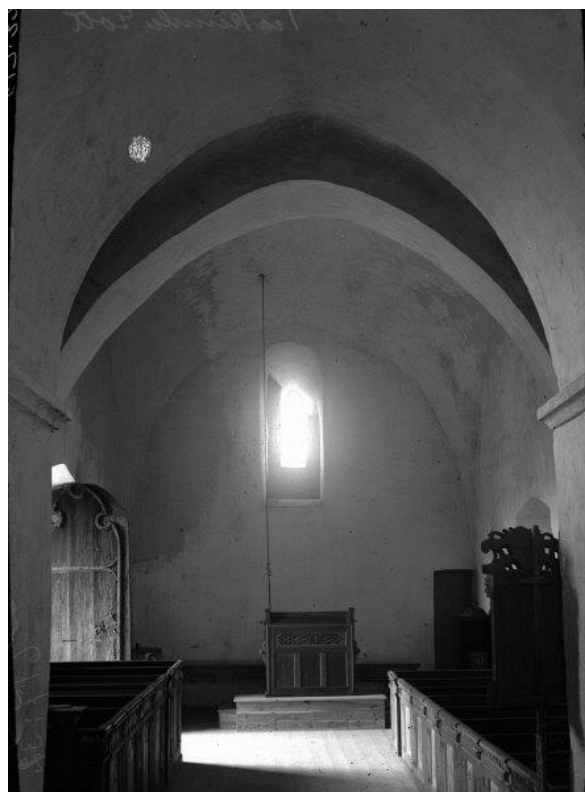
Interiör mot öster under ödekyrkotiden. Foto ca 1910–15. RAÄ, Kulturmiljöbild. Till höger foto Arkitekturminnesföreningen (Sigurd Curman?) 1908 eller senare. Arkitektur- och designcentrum, Digitalt museum (ARKM.1976-113-3267).

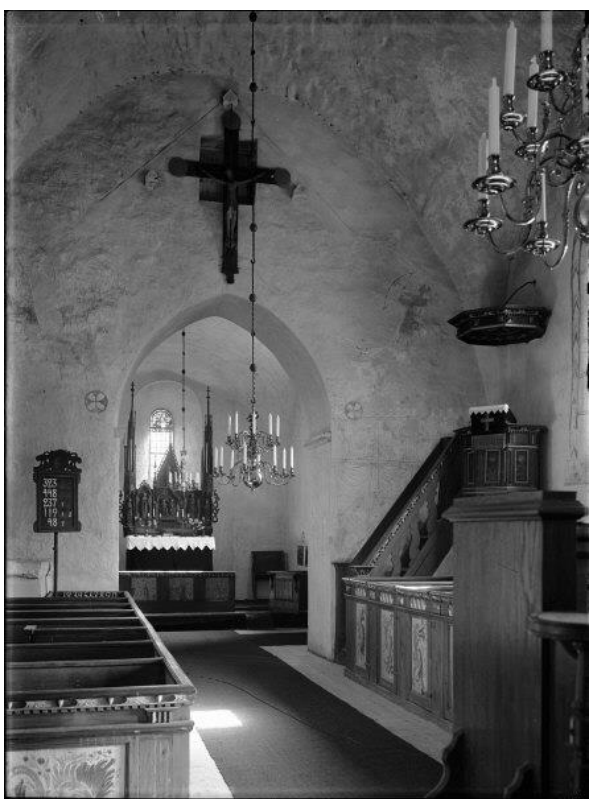
Interiör mot väster under ödekyrkotiden. Foto ca 1910–15. RAÄ, Kulturmiljöbild. Västfönstret är igenmurat mellan trappan och kyrkorummet, av putsen att döma medan kyrkan ännu var i bruk. Bänkar upptar kyrkans västra del. Löst på golvet ligger den kolonettbas som nu förvaras på vinden.

Kalkmålningar på triumfbågmuren samt sidoaltarna, varav det södra ommurat för predikstolen. Akvarellerad uppmätning Carl Wilhelm Pettersson 1917. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör av koret mot nordöst och av långhuset mot väster i den nyrestaureerade kyrkan. Foto Carl Wilhelm Pettersson 1917 resp. Einar Erics 1919. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster och väster. Foto Alfred Edle 1939. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster, troligen under restaurering 1951 med nykonserverade målningar. Triumfbågsmuren satt i släpljus som framhäver konturerna av träkyrkans väggar och tak. Foto i RAÄ, Kulturmiljöbild.

Altaruppsatsen på Gotlands Fornsal, samt återplacerad i kyrkan. Foto J. W. Hamner omkr. 1900 resp. Alfred Edle 1939. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Fornlämningar

I kyrkans korgolv finns tre inmurade bildstensfragment som klassas som Övrig kulturhistorisk lämning¹. Två av fragmenten ligger nordost om altaret och den tredje i korgolvets sydöstra hörn.

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karakteristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och

¹ Böttger-Niedenzu 1988. L1976:7950 (Raä Träkumla 56:1)

större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobygandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpopsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt

utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

I samtliga kyrkor i Stenkumla församling firas gudstjänst och hålls förrättningar. Sedan flera år används kyrkorna under olika fastslagna perioder vilket gör att de används ungefär lika mycket. Västerhejde kyrka är mer populär som vigselkyrka än de andra och det sker även fler dop där eftersom det bor många barnfamiljer i Västerhejde. Stenkumla kyrka är störst så den används mer vid musikgudstjänster och konserter.

Kyrkorna och kyrkogårdarna används för högmässa, gudstjänst, andra typer av gudstjänster ex. musikgudstjänster, dop, konfirmation, vigsel, begravning, själavårdande samtal, konserter, julspel, luciatåg, skolsamlingar, kyrkkaffe, allhelgonakaffe, kyrkogårdens dag och andakter. De tre sockenkyrkorna har alla själaringning som utförs på olika sätt och vid olika tider på dagen. Ett normalt år ser schemat för gudstjänstfirande ut enligt följande: i Träkumla kyrka januari till påsk och helgen efter tacksägelsedagen fram till jul. I Stenkumla kyrka firas gudstjänst från påsk fram till midsommar och från september till tacksägelsedagen. I Västerhejde kyrka firas gudstjänst från midsommar fram till mitten av augusti. Årets storhelger såsom advent, jul, påsk, Allhelgonadag fördelas på de tre kyrkorna och Vibble kapell.

Normalt hålls kyrkorna öppna dagligen från 15 maj till 15 september. Pandemiåren 2020-2021 har de hållits öppna dagligen vilket varit uppskattat. Stenkumla är den kyrka som besöks av flest turister. När det gäller den fysiska tillgängligheten är det främst riktiga toaletter, nivåskillnaderna på kyrkogården och belysning på kyrkogårdar som upplevs som stora hinder. Informationstexterna som finns för alla kyrkorna upplevs som ålderstigna.

På våra kyrkogårdar vilar våra anhöriga. Det i sig är viktigt för bygdens identitet och valet av kyrka spelar fortfarande en viktig roll vid dop, vigsel och kanske främst vid begravning.

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklostets och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är uppläst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Kyrkan har ett särskilt värde som en av de medeltida kyrkomiljöer som är vanligt förekommande på Gotland. Särskilt värdefullt i Träkumla är att den till sina murade delar är helt bevarad sedan medeltiden. Triumfbågen har sin ursprungliga trånga form, fönstren har inte förstörats och någon sakristia har inte byggts vid korets norra sida. Även sidoaltarna är bevarade, om än det södra är ombyggt. 1700-talets inredning sätter i hög grad sin prägel på kyrkorummet. Tillägg från 1800-talet saknas, medan västpartiet präglas av tillägg från åren kring år 2000 i anslutning till 1700-talsinredningen.

Ovanligt och inte så uppmärksammat är avtrycken på triumfbågsmuren av den tidigare träkyrkans långhus, som revs vid 1200-talets slut, inte osannolikt som en av de sista bevarade träkyrkorna på Gotland.

Av kulturhistoriskt värde är den berättelse om kyrkans övergivande, förfallet och restaureringen, som kan knytas till kyrkan och illustreras genom fotografier. Turerna och processerna och de bakomliggande orsakerna kring detta förefaller inte vara riktigt utredda.

1917 års återuppbyggnad sätter sin prägel på kyrkan såtillvida att tornhuven har de för Nils Pettersson karakteristiska parställda ljudgluggarna, som också återfinns i hans huvar i Hogrän, Väte och Havdhem. Interiören kännetecknas något av den kombination av medeltida arkitektur, 1700-talsinredning och avskalad modernism som utmärker en del restaurerade ödekyrkor eller medeltida kyrkor som restaurerats genomgripande under 1900-talet. 1990-talets restaurering bröt något av detta genom de nya tillägg som gjordes då och genom att en del av 1917 års puts- och trätytor byttes ut.

Kyrkans inventarier

Av särskilt värde i kyrkorummet kan pekas ut de medeltida inventarierna, som också har en komplicerad tillkomsttid. Altaruppsatsen har en arkitektoniskt utmärkande resning med sina höga toureller men utgör också ett intressant exempel på medeltida föremål som aktualiserats genom en renovering i slutet av 1600-talet. Triumfkrucifixet utgör ett intressant exempel på hur ett tidigmedeltida krucifix efterbildats under senmedeltiden. Dopfunten har stort värde som välbevarat exempel på de tidigmedeltida gotländska funtarna men också på hur den fått ny färgsättning på 1700-talet som inte tagits bort vid någon restaurering. De medeltida processionsstavarna i trä är ovanliga genom att de annars sällan är bevarade.

1700-talets inredning är värdefull genom sin färgsättning. Sakristieskranket är ett av få bevarade av en typ av sakristia som varit vanliga i gotländska kyrkor som fått murad sakristia under 1800- eller 1900-talet. I sin nuvarande flyttade, samt utvidgade och inbyggda form framträder den dock inte på egen hand i rummet. Nummertavlan är värdefull genom sitt utseende och genom att den klarade sig i kyrkan under hela ödekyrkoperioden. Lampetterna från 1700-talet är förutom att vara eleganta intressanta på föremål som lämnade kyrkan under ödeperioden och som först år 2001 återfördes till kyrkan. Av särskilt värde är också östfönstrets medeltida glasmålning. Bortsett från på Gotland är bevarade medeltida glasmålningar mycket ovanliga i norra Europa.

Kyrkogården

Kyrkogården tillhör Gotlands mindre kyrkogårdar. Fram till utvidgningen åt väster hade kyrkogården en oförändrad storlek åtminstone sedan 1870 och troligen sedan medeltiden. Utvidgningen åt väster är tydlig genom den bevarade trädraden och markering i muren.

Att det inte skett någon utvidgning tidigare berättar om kyrkan som oanvänd och i ruintillstånd under en 40-årsperiod och att det troligen inte skedde begravingar vid Träkumla under denna tid. Berättelsen stärks av att det förefaller saknas gravvårdar från 'ödeperioden'.

Den ursprungliga ingången från söder är bevarad. En huvudgång leder fram till kyrkan. I övrigt saknas gångar vilket ger kyrkogården en ursprunglig, ålderdomlig karaktär.

Trädkransen med äldre träd ger kyrkogården en rumslighet vilket är värdefull i det öppna landskapet.

Gravar saknas norr om kyrkan vilket bidrar till kyrkogårdens ålderdomliga karaktär. Nio av gravvårdarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla i kyrkogårdsinventeringen från 1996. Vid en uppföljande inventering 2020 utpekades 23 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Träkumla kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Träkumla kyrka

ÅR	BYGGNADSEDEL ETC.:
o 1150	Sannolikt en träkyrka på platsen. Madonnabild av trä. Dopfunt av Byzantios (SvK).
o 1250	Koret uppfördes (GK; SvK anger o 1220).
s 1200-tal	Långhuset och tornet byggdes. Muralmålningar (GK; SvK anger o 1240).
o 1277	Sydportalen tillkom (SvK).
1286	Byggnadsår enligt Taxuslistan (SvK).
1287	Byggnadsår enligt Strelow samt äldre inskrift i kyrkan. Koret välvdes, glasmålningar i koret, S:t Olofsbild och helig diakon av trä (SvK).
1300-tal	Retabel (SvK).
o 1430-50	Muralmålningar i långhuset ("Passionsmästaren"), triumfkrucifix, träskulpturer (SvK).
o 1600	Predikstol (GK, SvK).
1683	Predikstolen målades (GK, SvK) och retabetet målades om (ATA).
1700-tal	Sakristian byggdes, korbänk (SvK).
1770	Kyrkklocka (SvK; ATA anger 1769).
1775	Bänkar (SvK).
1779-80	Bänkarna målades (SvK).
1785	Psalmnummertavla (GK, SvK).
1786-87	Dopfunten målades (SvK).
1847	Tak och torn i dåligt skick (Biskopsvisitation C. E. Hallström).
1861	Församlingen beslutar att överge kyrkan (GA).
1862	Förslag till ombyggnad av tornet av F. W. Scholander (SvK).
1863	Kungl. Maj:t godkände församlingens önskemål att överge kyrkan (GA).
1864	Kyrkan i mycket dåligt skick (P A Säve).
1868	Kyrkan lades öde (GK, SvK).
1917	Kyrkan restaurerad med ny tornhuv och nya tak, fogstrukna fasader och nytt portblad i norra långhusportalen (byggmästare Nils Pettersson, Visby). Reparation/nybyggnad av bänkinredning och predikstolstrappa. Predikstolstak, triumfkrucifix, dopfunt, altartavla, sakristieskrank m.m. återbördade till kyrkan från Gotlands fornsal (SvK). Muralmålningar och altartavla konserverade av konservator C Wilh Pettersson, Stocksund. Triumfkrucifixet upphängt på triumfbågsmuren (tidigare på långhusets norra vägg). Trägolvet i kyrkorummet (ATA).
1918	Tramporgel (SvK), kamin (ATA).
1934	Ny kyrkklocka (Bergholtz; GA GKR).
1947	Den medeltida Mariabilden av trä återbördad till kyrkan (Gotl.).
1949	Installation av elektrisk uppvärmning och belysning (GF). Korbänken flyttad till tornrummet och sakristieskranket flyttat från korets nordöstra hörn till det nordvästra (ATA).
1951	Restaurering efter förslag av arkitekt Lennart Tham, Stockholm: Rengöring av väggar och valv i kyrkorummet, konservering av predikstolen (konservator G. Lindström; Gotl.; GK).
1988	Retabetet konserverades av Carl Henrik Eliason (GT).

ÅR	BYGGNADSDDEL ETC.:
1990	Glasmålning i Ö korfönstret konserverad (GF). Utvidgning av kyrkogården åt V (ATA).
1992	Ambo (GT). Faltaket på långhusets S sida omlagt på tät bördning av Byggnadshyttan.
1993	Flyttning av sakristieskranket till långhusets V del, återflyttning av korbänken till korets NV hörn (ATA).
1996	Utvändig restaurering. Projektör arkitekt Jan Utas, Gotlands fornsal. Entreprenör: Byggnadshyttan på Gotland (GF). Tornhuvens stomme reparerades genom utbyte av bl. a. högbenen och remstycken. Ny panel. Rötskadade ljudgluggsbänkar utbytta och tjärade (GF). Spirstocken utbytt i sin helhet (GF). Nytt klockdäck av spontad panel (GF). Ny bördning och nytt yttertak av falar på långhustakets norra takfall samt kortakets norra del. Springan vid takfot mellan falar och undertak täckt med tjärad bräda på långhusets och korets S takfall (GF). Fasaderna rengjorda, putsade och kalkade enligt särskilt program och särskild dokumentation (GF). Socklar, hörnkedjor, och fönsteromfattningar behandlade med algdödande medel (GF). Portaler rensade från löst fogbruk och omfogade med rent kalkbruk samt ordnat med avlopp för regnvatten (GF). Restaurering av fönster, trasiga glastrutor utbytta, blyspröjsarna justerade och reparerade (GF). Åskledaranläggning uppsatt (GF). Tornhuvens försedd med nya stegar och vilplan i trä, kor- och långhusvindarna försedda med inspektionsbryggor, trappor och stegar (GF). Elbelysning monterat i tornhuvens och på kor- och långhusvindarna (GF).
1997	Konservering av portaler och gravhällar, utfört av Stenkultur i Stockholm AB och Stenrestaurering (GF).
1998	Invändig restaurering. Projektör Jan Utas, Gotlands fornsal. Entreprenör: Byggnadshyttan på Gotland (GF). Väggar och valv rengjorda, fuktskadade partier nerknackade och ersatt med ny puts, lösa partier i muralmålerierna stabiliserade, större delen av väggarna retuscherkalkade, medeltida måleri rekonstruerat (GF). Samtliga golv utbytta mot nytt trägolv (GF). Konservering av den fasta inredningen (GF). Elvärmeanläggningen utbytt mot strålvärmare. Ny el-central i torntrappan (GF).
2000	Ny orgel byggdes och färgsattes av Sune Fondell, Ålems orgelverkstad (GF).
2002	Reparation av fasader, utvärdering av putsproven från 1996. Entreprenör: Byggnadshyttan på Gotland (GF).
2004	Konservering av gravvårdar av Stenkultur i Stockholm AB (GF).

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:
2005	Restaurering av kyrkogårdsmuren, omläggning av vissa murdelar, renovering av grindar, grindstolpar i ek byttes ut mot fur (GF).
2007	Taket tjärat (muntlig uppgift från förs.)
2008	Anlagd minneslund i nordvästra hörnet av kyrkogården.
2014	Lagning av utvändig puts. Byggnadshyttan på Gotland (GM).
2016	Montering av skorstensbeslag mm. Byggnadshyttan Kalk & Bygg, (GM).

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv. (Gotlands Museum).
GK	Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	B. G Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
GKR	I Rohr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
GKS	Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
Gotl.	Gotlänningen
GT	Gotlands Tidningar
ISO	Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
Inskr.	Inskrift i kyrkan
kh	kyrkoherde
o.	omkring
s.	sent
Strelow	Hans Nilssøn Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland, bd III, 1942.
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag, SFS 1988:950 t.o.m SFS 2019:864

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade forn lämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby

Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.

Inventering av inventarierna i Träkumla kyrka 1997, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.

Inventering av Träkumla kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Roger Öhrman, Gotlands fornsal.

Program för utvändiga reparationsarbeten på Träkumla kyrka, upprättat 1993 av arkitekt Jan Utas, Visby.

Program för invändiga reparationsarbeten på Träkumla kyrka, upprättat 1995 av arkitekt Jan Utas, Visby.

Vård- och underhållsplan Träkumla kyrka 2009. Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Böttger-Niendenzu, B. & Niendenzu, A. 1988. Neufunde gotländischer Bildsteine 1981–1985. Skandinavistik 18.

Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.

Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.

Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.

Strelow H. Nilsson, Cronica Guthilandorum, 1633.

Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.

Sveriges Kyrkor, Gotland, band 3, Stockholm 1942.

Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.

Utas, J., Om gotländska valv: examensarbete i arkitekturens teori och historia Chalmers tekniska högskola, 1971.

Kartor

1752. Skattdrägningskarta Träkumla sn. Lantmäteriet H 81-1:1.

1870. Laga skiftes karta. Lantmäterimyndigheten. 09-trä-26.